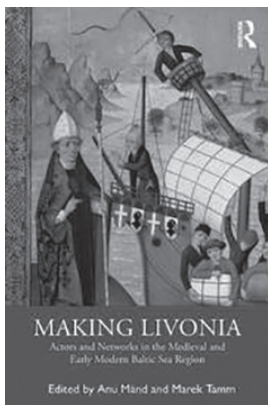

<https://doi.org/10.22364/lviz.115.14>

Rūdolfs R. Vītoliņš

Mg. hist., doktorants, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Marek Tamm, Anu Mänd (eds.).
Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region. London; New York: Routledge, 2020. 343 p.
ISBN 9780367481285

Employing the Actor–Network Theory (ANT), Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region analyses the development of the region of Livonia as a result of the activities of various individuals and their respective social groups. The first part of the book (13th–15th centuries) views mobility questions of individuals (Bishop Albert) and social groups (Teutonic Order), the relationship between crusaders and indigenous people as described in the chronicles, and the division of land and power. The second part (15th–17th centuries) focuses on Actor–Network manifestations in the context of urban environment and commerce. The urban merchant turns into an expansive character whose manifestations include an art patron, model citizen, or a politician, thus using both financial and social capital. The authors’ decision to arrange the essays in a chronological order instead of grouping them by the concepts, while being a little confusing, highlights how Livonia was quickly included in the political, economic and iconographic praxes of the Western world.

Mareka Tamma (*Marek Tamm*) un Anu Mendas (*Anu Mänd*) redakcijā veidotā izdevuma *Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region* vāku rotā fragments no Hermena Rodes (*Hermen Rode*) darinātā lielā altāra gleznojuma Sv. Nikolaja baznīcā Tallinā jeb tolaik Rēvelē. Šajā fragmentā tirgotāju un jūrnieku aizbildnis Sv. Nikolajs glābj vētrā nokļuvušu kogi. Altār-

glezna tika izgatavota Lībekā, pēc tam tā tika nogādāta Rēvelē (veicot vairāk nekā 1000 km attālumu) pa jūru. Tās kopējās izmaksas bija 1250 Rīgas mārkas; šo summu, ar ko pietiktu kuģa iegādei, kopīgi sagādāja darba pasūtītāji – Rēveles melngalvji un ģilde, tādēļ arī to ģerboņi rotā kuģi attiecīgajā fragmentā. Kā ikonogrāfisks naratīvs glezna simbolizēja aizbildni tai sabiedrības grupai, kas darīja iespējamu Livonijas radišanu un integrāciju: tirgotājus. Kā simboliskās komunikācijas līdzeklis tajā ietvertā Lībekas (nevis Rēveles!) torņu un nocietinājumu panorāma norādīja uz autora piederības vietu; līdzīgi tā pārinterpretēja Sv. Nikolaja leģendu reģionālajām vajadzībām Baltijā. Glezna un tās tapšanas gaita bija apliecinājums kolektīvajai sadarbībai, korporatīvām saitēm, uzņēmējdarbībai, kā arī demonstrēja pasūtītāju statusu un rocību.

Šīs sazarotās nozīmes, kas tēlotas altārgleznā, un komunikāciju tīklojumi, kuri darīja iespējamu gleznas tapšanu, ir perfekts noformējums grāmatas koncepcijai, kas balstās no socioloģijas aizlienētajā aktoru jeb aģentu tīkla teorijā. Tās pamatā ir uzskats, ka sabiedrību veido nemitīgi mainīgi un mijiedarbībā esoši tīkli, kurus rada, saista un izplata visdažādākie “aģenti”: cilvēki, institūcijas, idejas, sociāli procesi. Tātad aģenti ir gan cilvēki, gan viņu veidotās sociālās struktūras, gan lietas, idejas, tehnoloģijas, citiem vārdiem, cēloņi, kas rada kādu parādību. Savukārt tīkli ir dinamiski procesi un aktivitātes, kuras virza minētie aģenti jeb aktori.¹ Arī Hermens Rode ir šāds aģents, kura kā indivīda darbība Lībekā tika sasaistīta tīklojumā ar melngalvju un ģildes tirgotāju sociālajām struktūrām Livonijā, jo tās veica altāra pasūtījumu, atbildot uz kādām sociālām nepieciešamībām.

Uzreiz gan jāsaka, ka izdevuma autori nav uzspieduši lasītājiem smagnējas teorijas un konceptus. Aģentu tīkla teorija grāmatā pēc ievada pieminēta vairs netiek, tās vietā tiek piedāvātas dažādas esejas, kurās uzlūkotas indivīdu, korporatīvu saišu, ideju, rituālu un celtņu radītās struktūras, kuras, lai arī fragmentēti, taču kopumā veido Livoniju tādu, kā to definē M. Tamms: “heterogēns teritoriāls konglomerāts, ko pārvalda vairāki pavēlnieki (*warlords*)”.² Minētā fragmentētība ļauj vērot reģiona vēsturi no dažādiem skatu punktiem. Izdevuma saturs mums sniedz ieskatu arhitektūrā kā varas izpausmes medijā

¹ Mänd, Anu, Tamm, Marek (2020). *Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea region*, pp. 3–4.

² Turpat, 2. lpp.

(*Kersti Markus*), Vācu ordeņa mobilitātes virzienos (*Juhan Kreem*) un daudzos ar tirdzniecību saistītos jautājumos grāmatas otrajā daļā. Šis recenzijas ietvaros fokusēšos uz tām esējām, kas, pēc manām domām, visspilgtāk raksturo krājuma dažādību; katra no tām pārstāv kādu no grāmatas tematiskajām grupām: mobilitāte, telpiskās pārmaiņas, atieksme pret jaun kristītajiem, tirgotājs un tā tēls.

Nav pārsteigums, ka grāmatas pirmais varonis – Mareka Tamma esejā – ir bīskaps Alberts, kura darbības – diplomātisko sakaru nodibināšana, krustakarotāju vervēšana, tirdzniecības attīstība, vispārēja reģiona institucionalizācija – ir skatītas caur mobilitātes prizmu. To starp esejā aplūkots jautājums par Alberta aktīvi veidotajiem tiklojumiem ar savas ģimenes locekļiem: pirmajās 13. gadsimta desmitgadēs reģionā darbojās līdz 12 Bukshēvdenu dzimtas pārstāvju.³ Eseja uzskatāmi vizualizē gan vienu principiālu Livonijas aktoru, gan viņa paša radītos tiklus, kā arī dedzību un vērienu, ar kādu izmantoti jau esošie tīkli.

Marika Megi (*Marika Mägi*) raksta par Igaunijas teritorijas pilskalniem, kuri saglabājuši savu nozīmību arī pēc 13. gadsimta iekarojumiem, taču viņa tos aplūko nevis kā militārus līdzekļus, bet gan interpretējot pilskalnu lomu saistībā ar pieguļošajiem tirdzniecības ceļiem. Izmantojot šādu topogrāfisko pieeju, autore analizē pilskalnu kontinuitāti tāltirdzniecības sakaru veicināšanā.

Linda Kaljundi (*Linda Kaljundi*) savā rakstā izvērtē, kā kristianizācijas procesā tika attēlota vietējo jaun kristīto iesaiste. Autore norāda šāda attēlojuma propagandas pieskaņu, īpaši, piemēram, sakarā ar pāvesta legāta Vilhelma no Modēnas vizīti. Secināts, ka Livonijas Indriķa norādes uz autohtono iedzīvotāju priekpilno sadarbību drīzāk ļauj domāt par starp jaun kristītajiem un misionāriem slēgto vienošanos trauslo dabu. Šāds vienotības, sadarbības un prieka tēlojums drīzāk uzrāda vēlamu, nevis esošo kristīgās misijas produktivitāti Livonijā.⁴ Wojteks Jezerskis (*Wojtek Jezierski*) analizē emociju aprakstu funkciju sociālo un politisko līdzekļu īstenošanai. Esejā aplūkoti emocijas aprakstošie jēdzieni Livonijas Indriķa un Atskaņu hronikās, meklējot kopīgo un atšķirīgo garīdznieka un Vācu ordeņa brāļa izpratnē par tādām parādībām kā prieks, mīlestība, uzticība, mierinājums, kauns,

³ Mänd, Tamm. *Making Livonia*, p. 35.

⁴ Turpat, 103. lpp.

naids, riebums. Šādi esejas centrā ir jautājums, kā tekstuāli līdzekļi navigē emocionālās pieredzes, kuras tālāk jau ietekmē politiskās mobilitātes, komūnu veidošanās un konversijas attēlojumu laikabiedru tekstos. Balstoties kontentanalīzē, statistikā un alūzijās uz britu postpanku grupu *Joy Division*,⁵ autors secina, ka emociju tekstuālā kartēšana kalpo kā līdzeklis “mēs” un “citi” pretstatu radīšanai, stilizēto vietējo un misionāru sociālās grupas.

Anti Selarts (*Anti Selart*) aplūko dokumentu liecības par jaun kristīto veikto zemes atdāvināšanu baznīcai Livonijā kā ietekmes sfēru sadalīšanas līdzekli starp konkurējošām ietekmes grupām: Vācu ordeņa Livonijas atzaru, bīskapiem, kas vienlaikus bija zemes kungi, dāņiem, vācu un skandināvu krustnešiem, veidojošos tirgotāju un pilsētnieku eliti. Iepazīstinot ar vairākiem dāvināšanas gadījumiem, autors norāda, ka šādi dokumenti nereti tikuši viltoti, vietējiem jaunkristītajiem kalpojot par līdzekli zemes varas palielināšanas mahinācijās. Secināts, ka šie pārsvarā falsificētie dokumenti radīti ar nolūku nevis apvienot, bet gan dalīt varu starp ordeni, bīskapu un Rīgu.

Intelektuālās vēstures kontekstā izceļama arī pirmo daļu noslēdzošā eseja, kurā Tīna Kala (*Tiina Kala*) skata Rēvelē atrodamos manuskriptu fragmentus kā liecības par intelektuālajiem kontaktiem starp Livoniju un Eiropu. Autore norāda, ka Tallinas arhīvā saglabājušies fragmenti aptver tādas jautājumu kopas kā teoloģiju, natūrfilozofiju, jurisprudenci, medicīnu, gramatiku un loģiku. Fokussējoties tieši uz teoloģiskiem komentāriem, autore secina, ka pilsētas bija Eiropas intelektuālo vēsmu tranzītmēzģls Livonijā, kur trūka reģionālo izglītības centru. Lai gan pieejamie materiāli ir ierobežoti, tomēr zināmie tekstu fragmenti kalpo kā miniatūrs kopējo tendenču un interešu modelis.

15.–17. gadsimtam veltītā sadaļa sākas ar Tapio Salminen (*Tapio Salminen*) eseju par rakstvežu amata nostiprināšanos Rēvels pilsētas pārvaldes aparāta veidošanās kontekstā. Šī aroda ieviešanās un nostiprināšanās Rēvels pilsētas pārvaldē kļūst par indikatoru institucionālās zīcības procesiem Livonijā. Autors norāda, ka šīs profesijas rašanās skatāma ne tikai administratīvajās praksēs uz vietas, bet kontekstā ar

⁵ Piemēram, nodaļā *Joy Division: gaudium, vrolich, vreduden* apspēlēts britu grupas nosaukums, kas it kā atsauca uz vācu nacistu bordeļiem okupētajās teritorijās, taču šajā kontekstā tas lietots, lai norādītu prieka stāvokļa jēdzienu atšķirības Livonijas Indriķa hronikā (latīņu valodā) un Atskaņu hronikā (vidusaugšvācu valodā).

informācijas organizēšanas un komunikācijas tehniku attīstību vēlo viduslaiku Eiropā.

Gustava Strengas esejas centrā ir dzīvo kontakts ar mirušajiem, proti, mirušo pieminēšanas tradīcijas un to praktiskā nozīme. Centrālā problēma ir tīklojums, kas rodas, kad aizgājējs vienā komūnā tiek pieminēts arī citās, balstoties uz savstarpēji izdevīgām vienošanās, kuru motivāciju skata esejas autors. Garīgās kopienas pieminēja arī laicīgo kopienu aizgājējus, kā tas ilustrēts ar cisterciešu mūķeņu un aldaru ģildes sadarbības piemēru. Tāpat esejā parādīta cisterciešu māsu un Vācu ordeņa Livonijas atzara sadarbība pēc Daugavgrīvas klostera pārdošanas ordenim, paredzot klosteri apbedīto brāļu pieminēšanu, par ko cistercieši apsolās pieminēt mirušos Vācu ordeņa brāļus. Šīs saites skatāmas kontekstā ar cisterciešu piesliešanos ordenim laikā, kad tas atrodas konfliktā ar Rīgas arhibīskapu. Secināts, ka šādu saišu radīšana un uzturēšana kalpoja par rīku likumisko, sociālo un politisko identitāšu stiprināšanā un sabiedroto atbalstā.

Anu Menda aplūko tirgotājus kā politiskos, kultūras un sociālos aktorus, par galveno varoni izvēloties Rēveles tirgotāju un pilsoni Hansu Viantu, kurš esejas ietvaros parādās kā Melngalvju un ģildes biedrs, pilsētas rātskungs, mākslas patrons, priekšzīmīgs pilsonis, funkcionāla tirdzniecības tīkla radītājs, kas piegādāja vīnu, alu, stiklu un daudz ko citu. Viants šos tīklus darīja iespējamus, pats iesaistoties citos, piemēram, izdevīgu laulību ceļā, šādi veidojot ne tikai merkantilo, bet arī sociālo kapitālu, kas vēlāk rūpīgi izdalīti ar testamenta palīdzību.

Ievēribas cienīga ir Kristas Kodresas (*Krista Kodres*) eseja, kas vēlta Rēveles elites apdzīvoto namu estētiskajiem risinājumiem kā statusa simboliem. Tajā paštēla veidošanas kontekstā tiek skatītas namu fasādes, interjera risinājumi. Piemēram, analizējot griestu dekorus, autore secina, ka šie vizuālie motīvi bija ne tikai būtiski kā statusa apliecinājums, bet, vēl vairāk, kā ilustrācija tam, ka namā dzīvojošais atbilst augstiem ētiskiem standartiem, ir paraugs un labklājības nesējs līdzpilsoņiem. Šo kvalitāšu simboliskais kapitāls tika artikulēts caur tirgotāju dzīvojamajiem namiem. Jāņem vērā, ka izpratne par to, kādam jābūt tirgotāja tēlam un kā to komunicēt sabiedrībā, arī bija mobilitātes rezultāts, pateicoties citviet redzētajam. Tātad namu dizains atbilda sociālās estētikas kategorijām starp attiecīgajiem aroda un slāņa pārstāvjiem.

Daži novērojumi par izdevuma konceptuālo izpildījumu. Grāmatas pirmā daļa veltīta Livonijas pirmsākumiem līdz 15. gadsimtam, pievēršot uzmanību tam, kā formējās sociālās mobilitātes, nostiprinājās intelektuālo kontaktu loma un politiskās ietekmes reģiona kontekstā. Šī daļa fokusējusies uz telpiski plašiem un strukturāli atšķirīgiem aģentiem un to tīkliem, taču tie visi izseko principiālus soļus, kas sperti reģiona pakļaušanas un iekļaušanas gaitā. Pirmkārt, misionēšanas norises militārā un sakrālā loģistikā tīklojuma izveide. Otrkārt, kontaktu veidošanās ar autohtonajiem iedzīvotājiem, kas rada atgriezenisko saiti gan uz vietas, gan ar misionēšanas panākumu tēlojumu palīdzību Eiropā. Treškārt, teritoriālās pārmaiņas, kas sev līdzi nes politiskās varas maiņu par labu kādai no iesaistītajām pusēm.

Uz šo fundamenālo iekļaušanas darbību analīzes bāzes sākas grāmatas otrā daļa, kas, aprakstot laiku no 15. līdz 17. gadsimtam, fokusēta uz tīklojumiem, kuri parādās vienā no izteismīgākajiem tīklu un aktoru mezgliem, proti, pilsētā. Vēl konkrētāk, atlikušās nodaļas no dažādiem aspektiem caurskata Hanzas radītos vai ar tirdzniecību cieši savītos tīklus un aktorus. Hanzas pilsētas, tirgotāji, to apvienības, darījumi, iesaiste politikajā un sabiedriskajā dzīvē, kā arī pašreprezentācijas estētika paredz zināmu situācijas stabilitāti, kas ļāvusi jau uz iepriekš veidotu tīklu pamatiem (sk. grāmatas pirmo daļu) būvēt nianšētākus, izvērstākus un greznākus tīklus, kuri veicina aizvien smalkākas sociālpolitisko attiecību izpausmes. Grāmatas otrajā daļā tirgotājs kļūst par piesātinātu figūru, kas dažādās nodaļās ieņem “birokrāta” jeb amatpersonas, mecenāta, politiķa un pilsoņa apveidus.

Šāds turpinājums, protams, ir visai pašsaprotams, taču rodas jautājums par izdevuma konceptuālo risinājumu un to, kā tas realizēts: hronoloģiskais dalījums šeit šķiet diezgan banāls un rada iespaidu, ka esejas gluži mehāniski ir sadalītas divās grupās. Jājautā: kādēļ veikta izvēle par labu hronoloģiskam, nevis kādam konceptuālam vai saturiskam apsvērumam, piemēram, tirdzniecības tīkliem kā specifiskam aktoru kopumam? Iespējams, tāpēc, ka tad krājumā “neierakstītos” divas trīs citas esejas, kuras tieši neskata Hanzas jautājumus.

Visai negaidīts pārsteigums grāmatas otrajā daļā ir tās teju vai absolūtais fokuss tikai uz tirdzniecību, kas gan apstiprina Maksa Vēbera (*Max Weber*) tēzi, ka viduslaiku pilsonis savā būtībā ir ekonomisks, pretstatā antīkajam, kurš ir politisks.⁶ To vēl papildina avotu

⁶ Max Weber (1958). *The City*. New York: Macmillan, pp. 212–213.

ierobežotais materiāls, uz ko vairākkārt norāda arī eseju autori, īpaši, piemēram, intelektuālās vēstures jautājumos. Tāpat grāmatas ievadā norādīts, ka Hanza ir acīmredzamākais un vairāk pētītais tīklojums Baltijas reģiona vēsturē.⁷ Tomēr paliek neizpratne: vai Baltijas jūras reģiona vēsture līdz pat 17. gadsimtam būtu skatāma tikai caur tirdzniecības aktivitāšu piemēriem? Šī disonanse īpaši izceļas uz grāmatas pirmās daļas fona, kas veidota ar plašu atvērzienu un ietver jautājumus par telpisko elementu pārmaiņām, sociālās un politiskās mobilitātes vektoriem un tekstuālo liecību lomu priekšstatu un ideju pārnēsē; otrā daļa ir konvencionālāka un urbānās vēstures ietvarā skata jautājumus, kas piederīgi tirdzniecības un pilsētas pārvaldes vēsturei. Pašsaprotami, ka par reģiona vēsturi nav iespējams runāt bez tirgotājiem, taču piecas no sešām esejām, kas veltītas tirdzniecībai un pilsētas pārvaldei, rada zināmu vienveidību. No šīs kompozīcijas, protams, izkrīt G. Strengas teksts par cisterciešu piemiņas kultūru; tā novietojums grāmatas struktūrā rada apjukumu, jo, lai arī kristietība ir izteikti urbāna reliģija,⁸ eseja saturiski neiederas kompozīcijā, kur citu eseju centrā ir pilsētas pārvalde un tirdzniecība.

Esošais līdzsvars eseju tematikas izvēlē būtu mazāk problemātisks, ja grāmatas koncepcija paredzētu pirmo daļu kā panorāmisku aptvērumu par dažādu aģentu ienākšanu un tīklu izveidi Livonijas pirmsākumos, savukārt otrajā daļā Rēvele un tās tirgotāju radītie tīkli kalpotu kā padziļinājums, kas centrēts vienā ģeogrāfiskā punktā, vienotā aktoru un tīklu izpausmē – tirdzniecībā, taču atspoguļojot tirgotāja kā vēsturiska fenomena daudzās šķautnes. Protams, šāda konceptuāla nianse nemazina iekļauto eseju radītās jaunās atziņas un to vērtību.

Making Livonia: Actors and Networks in the Medieval and Early Modern Baltic Sea Region turpina pēdējā laika literatūrā izteikto viedokli,⁹ ka Livonija nebūt nav uzskatāma par nomali, kuru ar laiku sasniedz kādas idejas no centra; tā nav atrauta laikā, telpā un garā no Eiropas politiskās un intelektuālās kultūras, bet gan ir daudzozīmīgs

⁷ Mänd, Tamm. *Making Livonia*, p. 6.

⁸ Lilley, Keith D. (2009). *City and Cosmos: The Medieval World in Urban Form*. London: Reaktion Books, p. 185.

⁹ Sk., piem., Jensens, Kurts Villads (2019). Skandināvijas, Ziemeļvācijas un Livonijas kristianizācija, 1000.–1300. gads. Salīdzinošs skatījums. No: Andris Levāns, Ilgvars Misāns, Gustavs Strenga (sast.). *Viduslaiku Livonija un tās vēsturiskais mantojums*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 42.–63. lpp., šeit 50. lpp.

hibrīds, kurā, vienojoties dažādām institūcijām, cilvēkiem, tradīcijām un ambīcijām, tapa unikāls sociālpolitisks veidojums, kura aplūkošana kontekstā ar pārējo Eiropas vēsturi uzrādīs nevis provinciālismu, bet gan pārveidi par iekļaujošu centru, kurā ar teju prātam neaptveramu paātrinājumu tika pārdefinēta reģiona kulturālā, mentālā un reliģiskā identitāte, Baltijas jūras telpai ierotējot Rietumu pasaules organizācijā.

© 2022 Rūdolfs R. Vītoliņš.

Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā

saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko
licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed
under the Creative Commons Attribution 4.0
International License (CC BY-NC 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).